

Hans Schippers

Eindhoven, lichtstad voor altijd

De komst van de elektrische verlichting rond 1885 zou je een traag verlopende revolutie kunnen noemen. Pas de invoering van de metaaldraadlamp in het begin van de twintigste eeuw betekende een doorbraak. Het Eindhovense Philips was een van de aanjagers van de 'licht revolutie'. De productie van lampen was lange tijd de kurk waarop het bedrijf dreef. Dat leverde Eindhoven de benaming 'Lichtstad' op. Die naam heeft de stad knap weten te behouden, ook al wordt er geen lamp meer gemaakt.

Eindhoven, Philips, Lichtstad, de combinatie lijkt ijzersterk, vraag het honderd Nederlanders en 99 zullen het bevestigen. Maar in Eindhoven zelf doet nog een ander verhaal de ronde. De naam lichtstad zou zijn ontleend aan twee grote lucifersfabrieken die rond 1880 in de stad waren gevestigd. Mogelijk zijn beide verhalen juist. Eerst lichtstad vanwege de lucifers, daarna Lichtstad door de Philips gloeilampen en vooral de reclame van het bedrijf, dat de combinatie als begrip en beeldmerk naar voren bracht.

De 'lucifersversie' is tevens representatief voor de ambivalentie, waarmee Philips lange tijd in Eindhoven is bekeken. Het bedrijf is onmiskenbaar de vormgever van de stad in zowel materiele als immateriële zin. Voor een stad als Eindhoven bestaat de treffende benaming *company town*. Door oudere Eindhovenaren werd en wordt echter graag verwezen naar de eigenheid van het pre-Philips tijdperk.

De invloed van Philips is in Eindhoven lange tijd omstreken geweest. In het begin van de twintigste eeuw verzette de rooms-katholieke kerk zich tegen de komst van het door vrijzinnig-protestantse ondernemers geleide concern. In de jaren dertig liepen vooral rechts-radicalen tegen het bedrijf te hoop. Rond 1970 woedde korte tijd een linkse revolte in Eindhoven, die Philips presenteerde als de verpersoonlijking van het kapitalisme en alle slechts dat daarmee verbonden was.

In de decennia daarna nam de invloed van het concern in Eindhoven

af. Het Philips hoofdkantoor vertrok naar Amsterdam en het aantal werknemers verminderde. Na 2000 werd het grote fabriekscomplex Strijp S geleidelijk ontmanteld. Het Philipssymbool de Lichttoren, dat decennia lang het stadscentrum had gedomineerd, kreeg een andere functie.

Dit artikel onderzoekt de impact die de komst van de elektriciteit en in het bijzonder de elektrische verlichting had op de samenleving. Daarna worden de opkomst, bloei en teruggang van het Philipsconcern in Eindhoven belicht. Ten slotte is er aandacht voor de wijze waarop Eindhoven tracht het imago van Lichtstad vorm te geven in het post-Philips tijdperk.

Het wonder van de elektrische verlichting

De eerste praktisch bruikbare gloeilampen kwamen rond 1880 op de markt. Zij waren gefabriceerd door Thomas Edison en Joseph Swan. De nieuwe lichtbron had veel voordelen ten opzichte van de olie- en gaslampen, die in de negentiende eeuw de verlichting met kaarsen grotendeels hadden verdrongen. De gloeilamp produceerde weinig warmte, verspreidde geen stank en roetdeeltjes en reduceerde sterk het brandgevaar. Vooral de warmteontwikkeling was belangrijk. De befaamde Wintertuin van Grand Hotel Krasnapolsky in Amsterdam veranderde met de in 1879 geïnstalleerde gasverlichting in een broeikas. Nadat de lampen waren ontstoken kon de temperatuur binnen een uur oplopen van achttien tot bijna dertig graden. Om die reden besloot de directie om twee jaar later al over te gaan op elektrische verlichting. De temperatuurstijging bedroeg nu nog geen graad.

Ook het verminderde brandgevaar in grote gebouwen als schouwburgen en theaters was een sterk argument voor de aanschaf van gloeilampen. Bij diverse branden, ontstaan door ongelukken met gaslampen, vielen in het laatste kwart van de negentiende eeuw grote aantallen slachtoffers. In het Weense Ringtheater verloren in 1881 alleen al ruim 600 mensen het leven bij een brand veroorzaakt door een fout bij het aansteken van een gaslamp.¹

Toch duurde het geruime tijd voor de gloeilamp de concurrentie had uitgeschakeld. Factor van belang hierbij was dat de gasfabricage zich had ontwikkeld tot een technisch hoogwaardige industrie, die relatief goedkoop voor verwarming en licht kon zorgen. Elektrische verlichting bleef nog lange tijd duurder dan gasverlichting. Verlichting met kaarsen en vooral

1 Ton Hesselmans, "Electriciteit," in *Techniek in Nederland* Dl 3., ed. H.W. Lintsen (Zutphen, 1993), 135-161.; Eric Berkens, "De negentiende eeuw verlicht," in *Techniek in Nederland* Dl 3., ed. H.W. Lintsen (Zutphen, 1993), 173-188.

olielampen kon zich handhaven in minder welgestelde milieus en dun bevolkte gebieden, waar het niet lonend was gasfabrieken of elektrische centrales te bouwen.

Aan het eind van de negentiende eeuw was het echter duidelijk dat elektriciteit in al zijn aspecten een belangrijke rol in het maatschappelijke leven zou spelen. De Wereldtentoonstelling van 1900 in Parijs was voor een belangrijk deel gewijd aan deze relatief nieuwe energiebron. De tentoonstelling wilde een beeld geven van de toekomst van de Franse samenleving. Het gebruik van elektriciteit diende hiervoor als symbool. Er was onder meer een door een elektromotor aangedreven *trottoir roulant* om de bezoekers over het terrein te verplaatsen. Het barokke, grotendeels in glas uitgevoerde Palais d'Electricité was door zijn overdadige verlichting een wel heel groot uitgevallen reclamezuil voor de gloeilampenindustrie. Het hele tentoonstellingsterrein op het Champ de Mars bij de Eiffeltoren baadde 's avonds in het elektrische licht. Zo konden de kleine burgerij en de arbeiders, die overdag moesten werken, het evenement eveneens bezoeken.²

Philips als dominante kracht in de Nederlandse gloeilampenindustrie

De eerste gloeilampenfabrieken in Nederland gingen in de jaren tachtig van de negentiende eeuw van start. Bij verscheidene van die bedrijven waren Britse technici betrokken, die door het in 1887 door het gerecht vastgestelde monopolie van het Edison-Swanoctrooi in hun thuisland werkloos waren geraakt. De gerechtelijke uitspraak hield kortweg in dat ook andere en vaak betere filamenten (gloeidraden) dan die door Edison en Swan in hun patent waren beschreven, tot 1893 onder het oorspronkelijke octrooi vielen. Deze technici vestigden zich in Nederland omdat hier geen octrooiwetgeving bestond. Een voorbeeld van een dergelijk bedrijf was de in 1889 opgerichte firma E. Goossens, Pope en Co in Venlo. Het kapitaal werd geleverd door de familie Goossens, de bedrijfsleiding was in handen van de Engelse ingenieur Frederic Pope. Ook bij een andere gloeilampenfabriek, het in 1891 gestarte bedrijf van Gerard Philips, speelde de octrooi kwestie een rol. Philips was een in Delft afgestudeerde werktuigbouwkundig ingenieur, die zich in 1884 in het Schotse Glasgow had gevestigd als medewerker van een scheepswerf. Hier raakte hij onder de indruk van de mogelijkheden van elektrische

2 Pieter Jan Victor van Wesemael, *Architectuur van instructie en vermaak: een-maatschappij-historische analyse van de wereldtentoonstelling als didactisch verschijnsel (1798-1851-1970)* (Delft: 1997).

verlichting. Hij schoolde zich bij aan de Universiteit van Glasgow, werkte daarna enige tijd voor een elektronica firma in Berlijn en vanaf 1889 weer in Londen. De monopoliepositie van het Edison-Swanoctrooi bemoeilijkte echter zijn werk.³ Gerard Philips besloot zich in 1890 weer in Nederland te vestigen, waar hij niet gehinderd door wetgeving, gloeilampen kon maken. Met financiële steun van zijn vader, bankier in Zaltbommel, kocht hij in Eindhoven een leegstaande textielfabriek waar hij een jaar later met het maken van gloeilampen begon. De eerste jaren richtte Philips zich met een beperkte productie voornamelijk op de Nederlandse markt. Toen zijn jongere broer Anton vanaf 1895 de verkoop op zich nam groeide de fabriek snel.

Anton volgde voor de verkoop een geheel eigen tactiek. Hij richtte zich de eerste tijd op een niche in de Duitse markt, namelijk de opkomende zelfstandige handelaren en installateurs, die vooral bij bedrijven en instellingen elektrisch licht aanlegden. Hij ging daarbij met grote vasthoudendheid te werk. Mogelijke klanten werden niet eenmaal, maar wel tien of twintig keer bezocht. Het liefst kort na werktijd, wanneer de weerstand van de betrokkene door vermoeidheid wat minder was.

Hij boekte daarbij grote successen. Eerst in het Ruhrgebied en later ook in Nederland en België, verkocht hij grote aantallen lampen. In 1889 volgde een succesvolle reis naar Rusland. Tussen Anton en Gerard ontstond een soort competitie, waarbij de eerste probeerde meer lampen te verkopen dan er gemaakt werden en de tweede de productie voortdurend opvoerde om de verkopen te overtreffen. De resultaten bleven niet uit. In 1900 was Philips de derde producent van gloeilampen in Europa.⁴

Eindhoven company town

In de negentiende eeuw was Eindhoven een regionaal centrum van bestuur en industrie met onder meer textielnijverheid, enkele grote tabaksverwerkende bedrijven en de eerder genoemde lucifersfabrieken. De snelle groei van Philips bracht het leven in het stadje in een stroomversnelling. Het eerste lampenfabriekje aan de Emmasingel, tegenwoordig een monument, was al snel te klein. Er tegenover, op het latere Emmasingelcomplex, kwamen

3 Hans Schippers, “Worstelen met octrooien”, in *Een eeuw octrooien in Nederland, dl. I, Terugblik in vogelvlucht*, ed. H. Hanneman (Den Haag: 2010) 13-24.

4 Marcel Metzke, *‘Ze zullen weten wie ze voor zich hebben’, Anton Philips 1874-1951* (Amsterdam: 2004) 75-84.

fabrieken en opslagruimten waar 150 mensen werkten.

Na de eeuwwisseling ging de groei onverminderd door. In 1907 schakelde Philips over op de productie van de stroombesparende gespoten wolframdraadlamp. Vier jaar later volgde de kwalitatief veel betere getrokken wolframlamp. Het aantal personeelsleden liep in deze periode op van 500 in 1907 tot 3.100 in 1915. Het bedrijf breidde zijn fabrieken uit in noordelijke richting tot aan de spoorweg naar Den Bosch.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog moest Philips door het wegvallen van de Duitse export van grondstoffen en lampen improviseren. Op een eerder gekocht terrein in de buurgemeente Strijp verrees het nieuwe fabriekscomplex Strijp S. In 1916 kon daar als eerste een glasfabriek in gebruik worden genomen. In de jaren twintig volgden onder meer nog het nieuwe Natuurkundig Laboratorium (NatLab) en de drie achter elkaar geplaatste fabrieken van de Hoge Rug, die ieder zeven verdiepingen hoog waren. Hier vond de productie plaats van radio's en radio-onderdelen. In het Klokgebouw was de Philitefabriek gevestigd, waar kunststof (bakeliet) werd gemaakt.

Uit het NatLab, waarvoor onderzoekers uit het hele land waren aange trokken, kwam een gestage stroom nieuwe producten, zoals neonbuizen en andere soorten verlichting, röntgenapparatuur, verbeterde radiolampen en allerlei soorten elektrische apparaten. Het leeuwendeel van deze producten werd gemaakt op Strijp S. Maar ook op het Emmasingelcomplex vond nieuwbouw plaats en kwamen onder meer enkele lampenfabrieken.

Het aantal werknemers bij Philips liep rond 1930 op tot ruim 20.000. Een groot deel daarvan was niet afkomstig uit Eindhoven en omgeving, maar aangetrokken uit heel Nederland en de aangrenzende buurlanden. Ongeveer 70 procent van de werknemers in de industrie in de regio Eindhoven werkte bij Philips. Het aantal inwoners van de stad - dat in 1920 ruim 45.000 bedroeg - liep in tien jaar tijd op tot het dubbele.⁵

Philips vormde als het ware 'een staat binnen de stad', want de invloed van het bedrijf bleef niet beperkt tot economische zaken. Omdat de gemeente Eindhoven in gebreke bleef bouwde het concern huizen voor zijn werknemers, zoals het inmiddels tot monument verheven Philipsdorp. Daarnaast speelde Philips een belangrijke rol bij het tot stand komen van protestants en algemeen onderwijs tot en met HBO-niveau. Een groot aantal van de werknemers was immers niet katholiek.

5 Hans Schippers, "De gebroeders Philips 1891," in *De canon van Eindhoven*, ed. H.W. Lintsen en P.Thoben (Den Bosch: 2009) 95-100.

Ook op het terrein van sport, cultuur en gezondheidszorg nam het bedrijf initiatieven. Dicht bij het Philipsdorp en de fabrieken kwam het voetbalstadion van de Philips Sport Vereniging (PSV). Op sportcomplexen buiten het centrum vonden tal van andere sportverenigingen een onderdak. Verder had Eindhoven nog een Philipsbibliotheek, een dito Ontspanningscentrum en bedrijfsverenigingen op cultureel gebied. Het Philips Gezondheidscentrum vulde het beeld aan dat het concern het leven van zijn werknemers van de wieg tot het graf beheerste.⁶

Lichttoren als bedrijfssymbool

Om te kunnen voldoen aan de na de Eerste Wereldoorlog sterk gegroeide vraag naar lampen begon Philips in 1919 aan de Emmasingel met de bouw van een nieuw fabriekscomplex. Een onderdeel daarvan, de Lichttoren, zou decennia lang het stadsbeeld van het Eindhovense centrum bepalen. De opdracht voor het ontwerp ging naar het Technisch Adviesbureau Roosenburg, Op ten Noort en Scheffer (TABROS), dat vaker betrokken was bij de Philipsbouw. TABROS stelde echter een wijziging in de plannen voor. Op het punt waar het Philipsterrein als een wig in het stadscentrum drong zou een duidelijk symbool van het bedrijf in de vorm van een toren moeten komen. Philips ging akkoord met dit voorstel en architect Louis Scheffer maakte met assistentie van collega Dirk Roosenburg een ontwerp voor een zes verdiepingen hoog fabrieksgebouw. Op het vrijstaande, gebogen uiteinde kwam een vijf verdiepingen tellende, zevenkantige, 48 meter hoge toren. Enkel de plaatselijke Catharinakerk reikte hoger.

Scheffers ontwerp was in sterke mate beïnvloed door de functionalistische ideeën van 'het nieuwe bouwen', zoals die waren ontwikkeld door onder meer Le Corbusier. Geheel in de lijn van die opvattingen koos hij bij zijn ontwerp voor nieuwe materialen als gewapend beton, staal en glas. De bouw van het Philipssymbool begon in juni 1920 en was ruim een jaar later voltooid.

Op de onderste verdiepingen van de Lichttoren kwamen fabrieken. De bovenste verdiepingen waren ingericht als testruimten voor brandduurproeven van diverse soorten lampen. Al naar gelang het type lampen dat werd getest, waren deze verdiepingen dag en nacht in verschillende tinten verlicht. Bovenop de Lichttoren, zichtbaar in het hele stadscentrum, stond

6 Hans Schippers, "Strijp S als symbool van een company town," in Kees Doevendans, Loes Veldpaus, (red.) *Transformatie Strijp S* (Eindhoven 2007) 18-25.

in grote blauwe neonletters PHILIPS.

In het verlengde van de Lichttoren kwam in 1930 een langgerekt, vijf verdiepingen hoog gebouw van gewapend beton, waar radiobuizen werden gemaakt. Het complex, dat in dezelfde zakelijke stijl was ontworpen als de toren, werd na een schilderbeurt in 1953 de ‘Witte Dame’ genoemd. Samen met de eveneens wit geschilderde Lichttoren bepaalde de Witte Dame in belangrijke mate het Eindhovense stadsbeeld.⁷

In het najaar van 1928 bracht de journalist M.J. Brusse op uitnodiging van Philips een bezoek aan Eindhoven. In ‘futuristisch’ proza bezong hij de wondere Philipswereld waar in de ochtend duizenden toestroomden om aan de slag te gaan. Na een rondgang langs allerlei uitbreidingsprojecten volgde een avondlijk bezoek aan het fabriekscomplex. Hier zag Brusse de verlichte gebouwen als ‘gouddoorglorde kristallen paleizen’ verrijzen, ‘met hun schoorstenen als slanke lichtende torens, waaruit de rook doorlaaid is van den felle gloed. En groene, roode en blauwe neonletters, als flonkerende inscripties tegen den avondhemel, beduiden telkens het speciale bedrijf, dat daar binnen bij dag zo rusteloos voortrept.’⁸

Het was Eindhoven als Lichtstad in optima forma.

Philips en Eindhoven

Een bedrijf met die positie en presentatie moest wel weerstand oproepen in een stad die door de plotselinge schaalvergroting worstelde met zijn identiteit. Anton Philips was bovendien het type business tycoon dat goed-ofkwaadschiks zijn zin doordreef. Vooral in de begintijd van Philips waren er conflicten met het katholieke establishment dat haar hegemonie aangetast zag door de nieuwkomer. Na enkele scherpe botsingen over onder meer de oprichting van een neutrale HBS (winnaar Philips) en het werken op katholieke feestdagen (onbeslist) koos Anton voor een compromis. Hij manoeuvreerde enkele katholieke medewerkers in de RKSP- gemeenteraadsfractie, waarna Philips meestal zijn zin kreeg in kwesties van bedrijfsbelang. De katholieke elite behield de zeggenschap over het stadsbestuur.

Wanneer het naar zijn mening nodig was dreef Anton echter ook hier zijn wil door, zoals bij de oprichting van een overdekt zwembad, waar tot afgrijzen van de geestelijkheid, gemengd gezwommen kon worden.

7 Marcel Metzke, “Eindhoven: de Lichttoren,” in W. van den Doel, *Plaatsen van herinnering* (Amsterdam: 2005) 58-71.

8 M.J. Brusse, *In Philips’ Wonderland* (Rotterdam: 1929) 21-22.

Het Philipssymbool bij uitstek, de Lichttoren, die hoog boven zijn omgeving uitsteekt, ca. 1925. Foto: Coll. Prentenkabinet Leiden.

Toen de gemeente geen subsidie wilde geven, trok de Philipsdirecteur zijn portemonnee en betaalde het bad grotendeels zelf. Sport was goed voor teambuilding en hield werknemers gezond, was de mening van Anton en dat moest de gemeente niet dwarsbomen.

Op sociaal-politiek terrein was maar weinig sprake van oproerigheid. Philips stond bekend als een sociale werkgever, de organisatiegraad van het toegestroomde vreemdelingenlegioen aan werknemers was bovendien laag. De CPH/N zou nooit een zetel in de Eindhovense gemeenteraad krijgen. Zelfs niet in de jaren dertig, toen bijna de helft van de plaatselijke Philips, 20.000 medewerkers, werkloos raakte.

In de crisistijd werd door rechts-radicalen druk gegeerd tegen Philips. Het bedrijf zou in de grote stad de gezonde Brabantse plattelandse jeugd bederven en uitbuiten. Het fascistische Zwart Front vestigde verder de aandacht op de bloedverwantschap tussen Karl Marx en de familie Philips. Er zou sprake zijn van een joods complot, stelde Zwart Frontleider Arnold Meijer in zijn blad, waarmee in Eindhoven druk werd gecolporteerd.⁹

Kwalijk was voor de oorlog de rol van de Philips bedrijfs politie, die de schaarse linkse activisten in de stad achtervolgde. Met medewerking van de gemeentepolitie werden huiszoekingen verricht en mensen geïntimideerd.

⁹ De van oorsprong joodse familie Philips was in 1826 tot het protestantisme overgegaan

Fabrieksmedewerkers over wie ook maar een vermoeden van communistische sympathieën bestond werden ontslagen. Linkse onderzoekers van het NatLab echter liet Philips ongemoeid. Zij hadden toch geen invloed op de werkvloer, zo redeneerde het bedrijf.¹⁰

Geleidelijke toenadering

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd Philips tweemaal door de RAF gebombardeerd. Voornaamst doelwit waren de fabrieken voor radiobuizen, een belangrijk onderdeel voor de Duitse oorlogsvoering. In het bedrijf was de schade groot, maar essentiële onderdelen waren niet geraakt, zodat snel herstel mogelijk was. Ook delen van de stad raakten zwaar beschadigd. In totaal vielen bij de twee bombardementen ruim 150 doden, honderden raakte gewond.¹¹

De gebeurtenissen tijdens de oorlog leidden tot een toenadering tussen stad en elektronicaconcern. Anton Philips trad af en werd opgevolgd door zijn zoon Frits, een meegaander figuur, die maatschappelijke conflicten vermeed. De groei van Philips in Eindhoven en omgeving ging in de jaren vijftig en zestig door. Televisie was een nieuw product en grote winstmaker voor het bedrijf, andere trekkers waren medische- en consumentenproducten.

De productie van verlichtingsartikelen ging eveneens door, zij het dat in het kader van de naoorlogse industriespreiding lampenfabrieken werden verplaatst naar onder meer Weert en Roosendaal. In Eindhoven kwamen verder proeffabrieken voor nieuwe ontwikkelingen op het terrein van de verlichting.¹²

Op wat achteraf gezien het hoogtepunt van de aanwezigheid van Philips in de stad was, vond nog wel een echte revolutie, althans de aanloop daartoe, plaats. De plaatselijke afdeling van de door het Chinese communisme geïnspireerde Rode Jeugd organiseerde rond 1970 het verzet tegen de bouw van een Philipsfabriek in het door een militaire junta geregeerde Griekenland. Dit protest escaleerde echter al spoedig tot een reeks aanvallen op plaatselijke notabelen en het tentoonstellingsgebouw Evoluon, een

10 Schippers, "Strijp S," 20-21.

11 Bij een Duits bombardement op 19 september 1944, een dag na de bevrijding van de stad, werden 227 Eindhovenaren gedood.

12 Hans Schippers, "Het Evoluon 1966," in *De canon van Eindhoven*, ed. H.W. Lintsen en P.Thoben (Den Bosch: 2009) 163-170.

ander Philipssymbool.

De aanslagen met molotovcocktails en springstof mislukten goeddeels. Het opmerkelijk gewelddadige karakter van het protest is waarschijnlijk slechts te verklaren uit het verzet van de oorspronkelijk katholieke en uit 'Philipsfamilies' afkomstige revolutionairen, tegen de almachtige positie in Eindhoven van katholieke elite en elektronicaconcern. Na de arrestatie en veroordeling van enkele voormannen was het echter begin jaren zeventig gedaan met de revolutie in Eindhoven.¹³

Curieus is dat ook het gemeentebestuur rond 1970 een poging deed om het *company town*-karakter van Eindhoven, althans op architectonisch terrein te doorbreken. Het bekende Rotterdamse architectenbureau Van den Broek en Bakema kreeg de opdracht een nieuw stadshart te ontwerpen. Het resultaat was een plan voor een zogeheten ruggengraatgebouw van 400 meter lang en 40 meter hoog. Dit zeer grootschalige complex moest een tegenwicht bieden tegen de in het oog springende wand van Witte Dame en Lichttoren.

De gemeenteraad ging akkoord met het zogeheten *Cityplan*. Onder de burgerij bestond echter sterke weerstand tegen de betonnen kolos, die van het toch al bescheiden oude centrum weinig heel zou laten. Na de nodige *teach ins*, tegenvoorstellen, bezwaarschriften en een tentoonstelling in het stedelijke Van Abbemuseum, sneuvelde het plan ten slotte in 1974 bij de Raad van State.¹⁴

Gefaseerde terugtocht

De afwijzing van het *Cityplan* viel samen met de eerste oliecrisis, de scherpe stijging van de olieprijs die een terugval van de economie veroorzaakte. Dit leidde tot een beleidswijziging bij Philips, dat vanaf eind jaren zeventig een steeds groter deel van de productie overbracht naar lagelonenlanden. Vooral technisch weinig gecompliceerde zaken als het maken van lampen verdwenen uit Eindhoven. Strijp S bijvoorbeeld, het altijd lawaaiige middelpunt van Philips maakindustrie, veranderde geleidelijk in een veel stiller centrum van product- en fabricageresearch en administratie. Werkten er eind jaren zestig nog 10.000 mensen op Strijp S, tien jaar later waren het er 8000 en in 2000 nog slechts 1100.

13 Maarten van Riel, *Zaterdagmiddagrevolutie* (Amsterdam: 2010).

14 Hans Schippers, Jos Bosman en Kees Doevendans, *Cityplan Eindhoven (1967-1970)* (Zutphen: 2007).

De verlichte Demer in het centrum van Eindhoven tijdens het Glow Lichtfestival 2010. (Foto: Frans van Beers – Stichting Eindhoven in Beeld.)

De reorganisaties en productie-verplaatsingen hielpen onvoldoende en om te overleven moest Philips bij de Operatie Centurion in het begin van de jaren negentig enkele duizenden personeelsleden ontslaan. Het concern trok zich geleidelijk verder terug uit zijn Brabantse thuisbasis. Veel met het bedrijf verbonden culturele en sociale instellingen in Eindhoven sloten de deuren. Sluitstuk van die ontwikkeling was de overplaatsing in 1997 van het internationale hoofdkantoor naar Amsterdam. Op het ogenblik telt Philips in Eindhoven en omgeving nog zo'n 10.000 medewerkers. Het bedrijf is daarmee nog wel de grootste werkgever in de regio.

Met de verminderde aanwezigheid van Philips dreigden ook de symbolen van het bedrijf te verdwijnen. Eind jaren tachtig waren

al enkele historische panden op Strijp S gesloopt. Dit had toen nog niet tot commotie geleid. Plannen echter om de voor het Eindhovense stadsbeeld bepalende gebouwen als de Lichttoren en de Witte Dame te verkopen, deden dit wel. Er ontstond een lobby van architectuurliefhebbers en kunstenaars, die met medewerking van de gemeente er in slaagde deze gebouwen op de monumentenlijst te krijgen.

De 'Witte Dame' werd via een kostbare verbouwing veranderd in huisvesting voor onder meer de Gemeentelijke Bibliotheek en de *Design Academy*. Het vinden van een nieuwe bestemming voor de Lichttoren had meer voeten in de aarde. Na talloze plannen en discussies vonden gemeente en ontwikkelaars tenslotte een vorm waarin dit inmiddels Eindhovense en niet langer Philipssymbool een nieuwe functie kreeg. De benedenverdieping werd, met behoud van de oorspronkelijke en zichtbare betonnen structuur, omgebouwd tot het intussen bekende restaurant Usine. De toren kreeg een kantoor- en (dure) woonbestemming. Bij al die verwickelingen heeft de

toren zijn functie als lichtend baken in het centrum behouden.¹⁵

Lichtstad forever

Wat is er behalve de Lichttoren nog meer over van het Lichtstad-imagó van Eindhoven nu Philips zich uit de stad aan het terugtrekken is? Het beroemde Natlab is al eind jaren zestig verhuisd naar Waalre bij Eindhoven. In 2000 opende *Philips Research*, zoals het nu heet, de deuren voor onderzoeksafdelingen van andere bedrijven. Op deze wijze kwam de *High Tech Campus* tot stand. Hier werken 8000 onderzoekers uit 55 landen aan nieuwe technologische producten. De researchmedewerkers zijn in dienst van 90 verschillende bedrijven, maar delen laboratoria, restaurants en congressalen. Samen halen ze vier van de gemiddeld zeven in Nederland verleende octrooien per dag binnen.

De *High Tech Campus* is het symbool van de nieuwe netwerkbenadering, waarop in de regio Eindhoven de economie meer en meer is gebaseerd. Gecoördineerd door *Brainport*, een samenwerkingsverband van regionale bedrijven, overheden en kennisinstellingen wordt gezamenlijk gezocht naar vernieuwende technische ontwikkelingen. Terreinen waarop die samenwerking tot uiting komen zijn onder meer autotechnologie, kunststoffen, toegepaste design, gezondheidstechnologie en zonne-energie.¹⁶

Een klein deel van het onderzoek heeft betrekking op het ontwikkelen van nieuwe verlichtingsbronnen, zoals ledverlichting. Toegegeven, dat is onvoldoende om het imago van Eindhoven Lichtstad in stand te houden. Wat dat betreft voldoet het vanaf eind 2006 bestaande *Glow Festival* beter. Dit festival staat in het teken van het 'licht' in de meest brede betekenis. Op een uitgezette route zijn tientallen kunstwerken te zien en te beleven, die zijn ontwikkeld door (licht)kunstenaars en ontwerpers uit binnen- en buitenland.

Met nieuwe mediatechnieken, waarbij gebruik wordt gemaakt van computers, sensoren en animatie, maar tevens door inzet van ouderwetse projecties in een nieuw jasje worden tal van experimentele toepassingen van lichtkunst en -design vertoond. Op verschillende locaties wordt ook aandacht besteed aan elektronische muziek al dan niet in combinatie met

15 Schippers, "Strijp S," 23-24.; Metze, "Eindhoven," 70.

16 Esther Wittenberg, "Eindhoven wereldwijd de slimste," NRC/Handelsblad, Juni 8, 2011.; Harry Lintsen, "Brainport, de toekomst," in *De canon van Eindhoven*, ed. H.W. Lintsen en P.Thoben (Den Bosch: 2009) 205-214.

lichtkunst. *Glow* sluit aan bij internationale lichtfestivals in Lyon, Genève, Glasgow en Lissabon. Ieder jaar komen tienduizenden bezoekers uit de regio en ver daarbuiten op het festival af. Eindhoven weet op deze wijze zijn naam als Lichtstad in ere te houden.¹⁷

Ondanks alle vertoon van licht en verlichting is de stad altijd verre gebleven van het imago van *Ville Lumière*, wat natuurlijk eveneens lichtstad betekent, maar dan als aanduiding van een open, ‘verlichte’ stad. Het centrum van Parijs met zijn brede boulevards, parken en monumenten, is daarvan het spreekwoordelijke voorbeeld. Eindhoven, verschillende malen hoog scorend bij verkiezingen voor de saaieste of lelijkste stad van het land, heeft weinig ‘verlichts’ of frivools. Philips regelzucht, de weinig slagvaardige gemeentebesturen van Eindhoven, die er telkens niet in slaagden om de stad een aansprekende uitstraling te geven, en de wellicht ook eenzijdig technische gerichtheid van een verhoudingsgewijs groot deel van de bevolking, worden als schuldigen genoemd.

Het laatste decennium is Eindhoven bezig zich stapje voor stapje te ontdoen van het imago van saaie *company town*. Het versterken van de eigen identiteit, onder meer door de transformatie en opnemings in het stadsbeeld van oude Philipssymbolen als de Lichttoren en de Witte Dame, is daarvan een belangrijk onderdeel. Het door de Italiaanse architect Maximiliano Fuksas heringerichte 18-Septemberplein en *Piazza* als aanvulling op de door Gio Ponti ontworpen ‘groene’ Bijenkorf heeft het centrum verder duidelijk meer allure gegeven.

De voortgaande worsteling om Strijp S in de stad te integreren en tegelijk een duidelijke meerwaarde op cultureel terrein te geven, maakt daar ook onderdeel van uit. Door hierbij docenten en (oud-) studenten van de *Design Academy* en de faculteit Bouwkunde van de TU te betrekken is het wellicht mogelijk de stad alsnog wat *Ville Lumière* accenten te geven.

17 Voor meer informatie zie: gloweindhoven.nl; *Eindhovens Dagblad*, 7, 9 november 2010.